

РОЗДІЛ 5

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

УДК 321.6(477+470+571)

Хижняк І.А.,
*доктор історичних наук, професор;
доктор політичних наук, професор політології,
академік Української Академії політичних наук,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ПДСИСТЕМНА ПАРТИКУЛЯРНО-«ГІБРИДНА» АВТОРИТАРНІСТЬ ПО НЕОПАТРИМОНІАЛЬНОМУ ТИПУ

Стаття містить методологічні основи системного аналізу філософських і політичних студій формування певних парадигм державного устрою як сучасної Росії, так і сучасної України, що набули відповідного феодально-самодержавного та феодально-клеткократичного зразків по неопатримоніальному типу. Розглянута також внутрішня специфіка їх підсистемної партикулярно-«гібридної» авторитарності, а також відповідні тренди їх подальшого становлення та глобального розвитку.

***Ключові слова:** неопатримоніалізм, партикулярно-«гібридна» авторитарність, феодально-самодержавний та феодально-клеткократичний типи державотворення.*

Хижняк И.А. Подсистемная партикулярно-«гибридная» авторитарность по неопатримониальному типу. В статье представлены методологические основы системного анализа философских и политических студий формирования определенных парадигм государственного устройства как современной России, так и современной Украины, которые обрели черты соответственно феодально-самодержавного и феодально-клеткократического образцов по неопатримониальному типу. Рассмотрена также внутренняя специфика их подсистемной партикулярно-«гибридной» авторитарности, а также соответствующие тренды их дальнейшего становления и глобального развития.

***Ключевые слова:** неопатримониализм, партикулярно-«гибридная» авторитарность, феодально-самодержавный и феодально-клеткократический типы государственного устройства.*

Khyzhnyak I. A. Subsystemic Particularity Of «Hybrid» Autocracy Through The Type Of Neopatrimonialism. Article gives a systemic overview of post-oriented metaphors and methodological arguments of the research viewing of contemporary Russian and Ukrainian policies. It also presents certain variants of feudal and autocratic or feudal and kleptocratic sorts of political samples varieties through the types of neopatrimonialism. Separate patterns of global policies towards Russia and Ukraine are viewed as well. Further research agenda of their subsystemic particularities in 'hybrid' autocracy is explored to the relevance of such an approach.

Keywords: *neopatrimonialism, subsystemic particular 'hybrid' autocracy, feudal and autocratic or feudal and kleptocratic types of state building policy.*

В перші роки ХХІ ст. фактична наявність певних міжнародних взаємодій, що не вписується в традиційну уяву про існуючі міжнародні планетарні системи, особливо яскраво проявились в ряді своєрідних і неповторних автономій. В їх межах певні частковості у вигляді вже екзистуючих закономірностей виявили власну безпосередню пов'язаність з географічною, територіально-економічною, цивілізаційно-культурною і етнопсихологічною специфікою функціонування окремих частин цілої глобальної системи. Хоча тепер вже йшлося про дещо інший формат, а саме: про створення певної, протилежної політичної конфігурації у нових особливих геополітичних підсистемах. У реальному ж вимірі вузькі (часткові) закономірності стали відтворювати своєрідний і незвичний режим функціонування власне в цих самих регіональних і субрегіональних підсистемах (субрегіонах) в якості результативної сукупності нових специфічних міжнародних взаємодій. А в їх основу, у свою чергу, була закладена спільна географічна і особливо культурно-цивілізаційна приналежність. Тому саме остання значним чином почала впливати на появу **якісно нових системних рис у політичному контексті країн**, що мають навіть абсолютно різне географічно-територіальне розташування.

В рамках нашої студії виникла необхідність звернути фокусну увагу на країни з авторитарним типом правління. Загальним для всіх держав цієї групи є високий ступінь зв'язків політичних структур з традиційними соціальними інститутами і укоріненою політичною культурою, успадкованою з домодернового періоду.

Ступінь ж самої модернізації всіх сфер життя, включаючи політику, є достатньо нерівномірною. Тому ключову роль у процесі становлення нових рис системності грають елементи суспільних уявлень, цінностей і традицій, що успадковані від первісних суспільств.

В цілому держави з авторитарним типом правління мають різний ступінь диференційованості. Загальна їх кількість у світі є відносно незначною. У найбільш екстремальних випадках їх діяльність може звужитись до активності окремих діячів режиму, а також – керівництва державних та напівдержавних інституцій (Заїр). В інших – влада знаходить слабо диференційовану підтримку серед різних соціальних верств населення або спирається на різноманітні елітні групи (Єгипет, країни Латинської Америки). До цього додамо також незначну можливість підвищення потенціальних можливостей зростання ВВП у цих країнах, поряд з відчутною підсистемною інкогерентністю, зазвичай досить низькою через корупцію, а також нетривку інституційну стабільність, міжвідомчу боротьбу між собою різноманітних державних установ, постійне протистояння між патронажно-клієнтельними або родинно-племінними кланами.

Вказана група держав поряд з класичними авторитарними режимами, що мають певну ідеологію і стабільну інституційну структуру, включають до себе також і неопатрімоніальні держави, які зазвичай розміщені насамперед в Африці. В групі останніх держава представлена у вигляді розбавленої субстанції в структурах кланово-сімейного походження. У подальшому, у зв'язку з режимом становлення нових рис системності, ми звернемося до загального історико-культурного контексту, що саме і визначає появу *нового феномена – авторитарності по неопатрімоніальному типу*.

Справа в тому, що творці концепції політичної культури Г. Алмонд і С. Верба відтворили її різноманітні історико-культурні паттерни [1]. І кожен з них має власний перехідний між традиційним і сучасним суспільством характер. А в такому її різновиді, як авторитарно-патрімоніальна політична культура, сприйняття соціального світу характеризується особливою антропогенною ієрархічністю. Остання виходить з того, що люди по своїй суті – нерівні: молодші завжди мають коритися старшим, слабкі – сильнішим. В якості ключової політичної метафори виступає поняття «сім'я». Соціум в цілому розглядається як велика сім'я на чолі з «батьком». А у базовому предметі нашої студії, ще у старорежимній російській державі, правив «цар-батюшка». Його піддані мали назву «отроків» (дітей), соціально незахищені верстви соціуму іменувались «сиротами», декласований елемент – «гультьями», тобто «відщепенцями» у «великій сім'ї». Метафора «сімейно-родинні відносини» також означає, що старші повинні піклуватись про молодших, а молодші – любити старших і завжди допомагати їм згідно усіх існуючих можливостей. Таким чином політичне життя виявляється наскрізь пронизане патерналізмом.

Вказаний тип культури по своїй суті є антиіндивідуалістичним. Людина не сприймається поза великої або малої групи, вона не має права на самостійну позицію. Індивідуалізм вважається злом і повністю ототожнюється з егоїзмом. Розповсюдження індивідуалізму на фоні експансії культури Заходу тлумачиться як падіння честі й гідності, а також – як моральна катастрофа. Ліберальна демократія відкидається як така. Процес прийняття будь-яких внутрішньо- або зовнішньополітичних рішень носить антиліберальний і антидемократичний характер. Населення країни, як і певні групи громадян, навіть не залучені до дорадчого поля, не кажучи вже про право остаточного прийняття рішень. А ті з них, що приймаються «нагорі», виправдовуються наявністю таких собі принципів якогось «вищого гатунку», проте все одно не досить зрозумілих для переважної кількості людей. А головним є те, що власне тільки провладна еліта ніби володіє сакраментальним знанням про дійсні потреби людей (ситуація, що дуже вже нагадує сучасний стан справ у моральній атмосфері теперішньої РФ).

Іншою важливою особливістю авторитарно-патріархального типу культури є її тимчасова орієнтація. А в якості порівняння – суспільства

сучасного, «просунутого» типу мають у переважній кількості темпоральну орієнтацію на майбутнє (ідея прогресивного розвитку). В той же час як пріоритетом авторитарно-патріархальної політичної культури є тверде дотримання принципів минулого, традицій незмінності в якості базових цінностей. Будь-які зміни обґрунтовуються як грубе порушення сакральних традицій, а також – нагальною необхідністю беззастережного слідування паттернам сталих порядків «славного минулого». Хоча найбільший парадокс підміни існуючої реальності відбувається власне на рівні зовнішньої політики, коли її риторична наповненість формується у стилістиці стабільності, традицій, прихильності дотримання норм і законів міжнародного права. І в цей же час у характері її реальних дій і політичних кроків відбуваються глибокі, дійсні і навіть кардинальні зміни (підтвердженням цього може бути критичний перегляд зовнішньополітичного курсу РФ відразу після початку Революції гідності в Україні).

В межах авторитарно-патріархального типу політичної культури слід визначити її два окремих різновиди – «осьовий» (архаїчний) та «доосьовий» (традиційний).

Згідно концептуальної розробки соціолога К. Ясперса революція «осьового часу» (800-200 рр. до н.е.) спричинила подолання внутрішньої замкненості в середині спільнот, що одночасно виникли з процесами становлення провідних релігій і появи великих імперій поряд з формуванням фундаментальних традицій сучасних цивілізацій (античності, Близького Сходу, Китаю) [5].

За часів «осьового часу» відбулась заміна архаїчного-міфологічного світобачення на глобальні філософсько-релігійні ідеї. Саме вони у різний спосіб детермінували кінцеві екзистенціальні цілі людського буття, проповідували єдність людства і наявність єдиного принципу, що, по суті, власне і управляє космічним, моральним та соціальним життям. В якості характерного прикладу «осьових ідей» виступає комплекс теорій, що виникли ще на стародавньому Близькому Сході, а також результативно виступили в ролі фундаторів іудео-християнської та мусульманської цивілізації. Метою ж життя людини є спасіння та єдність з засадами Божественності. А мета життя соціально-політичного є допоміжною по відношенню до особистого порятунку – дотримання Богом даних морально-соціальних настанов.

Власне протягом розглянутого періоду відбувалось формування саме людської особистості, яка і є домінуючою за сучасних умов. Слідуючи гіпотезі вказаного дослідника, весь набір вчень «осьового часу» (які, тільки у видозмінених формах, існують і в сучасний період у вигляді іудео-християнської, ісламської, буддистської конфуціанської традицій), увібрали в себе прагнення homo sapiens до творчого перелаштування, до потреб сучасності, попередньо існуювавших норм, звичаїв і традицій.

Інший дослідник Ш. Ейзенштадт при вивченні соціально-політичних чинників в умовах існування «осьових суспільств» виявив певну особливість: в уяві людей існує єдиний символічний Центр, в якому, по суті, й закладена їх політична лояльність [4]. В цьому Центрі відбувається процес взаємопроникнення релігійно-космічного та соціального порядків шляхом переносу на ґрунт політичного життя морально-релігійних принципів. А в межах цього середовища позиціонуються державні структури, що легітимізовані релігійно-культурними принципами. Це є також як полем формування системних ознак певного геополітичного регіону, так і сферою прийняття загальнополітичних і зовнішньополітичних рішень. І потім вже останні набувають для людей не тільки соціально-політичну, а, головне, і морально-релігійну засадничу і смислову основу. Оскільки символічно Центр пов'язаний у людській свідомості з кінцевою межею смислу людського буття, служіння загальнонаціональним або загальнодержавним інтересам набуває надто вже глибокого особистісного сенсу [4].

Трансляція релігійних принципів на політичне життя в результаті приводить до значно більшої кількості наслідків. А алгоритм її впровадження у реальну дійсність має наступний вигляд. Соціально-політичне життя для людини, що перебуває в «осьовому часі», відповідає певній шкалі зацікавленості в тому сенсі, що в її межах вона вбачає відтворення вічних космічних принципів, а саме – боротьбу сил добра і зла. При цьому не має особливого значення, йдеться про боротьбу чи спасіння або за її аналогі у частині зв'язу за національні, расові, класові, загальнолюдські принципи, за ідеї модерну, прогресу або, навпроти, – збереження традицій. Маси, які охоплені ідеями «осьового часу», набувають характеру появи величезної мережі політичних активістів. У свою ж чергу «осьова політична культура» сприяє розповсюдженню нетерпимості чи інакомислення. А в цих рамках політичний розвиток набуває вже обрисів постійної дуалістичної боротьби сил добра і зла. Наразі тут гра переходить у фазу «переможець забирає все». В момент зміни місць між переможцями та лузерами відбувається й переміна позицій у таборах сил, що протистоять одна одній [2].

Традиційно найбільш типовим прикладом «осьової політичної культури» може слугувати континентально-європейська культура. В той же час сучасна політична культура РФ може розглядатись як така, для якої більш характерним є дещо інший, проміжний або фактично «гібридний» симбіоз елементів вже відомої нам «осьової політичної культури» і з переважаючою кількістю рис, густо замішаних на засадах патерналізму, але зі значною добавкою вже зовсім протилежних ознак, що мають багатообіцяючий префікс «нео».

Для остаточного набуття сталих рис підсистемності, а також і закріплення засобів їх ретрансляції через зовнішню політику, «осьова політична культура» грає подвійну роль. З одного боку, вона стимулює активну позицію людей по відношенню до національних і

загальнодержавних інтересів. А з другого – протилежні політичні сили визначають їх у відповідно інший спосіб. У цьому зв'язку загальнонаціональний консенсус з ключових питань виникає у конкурентному зіткненні протилежних політичних спрямувань через конфлікт інтересів.

Проте стадію протистоянь «осьового часу» пройшли далеко не всі існуючі у теперішній час соціуми. Політичний розклад сил в них буквально перенасичений «переважним» домінуванням міжособистісних зв'язків (як родинних, так і патронажно-клієнтельних), а також старанним відчуженням зацікавленості мас від дій у сфері політики провладних державних інститутів і їх чисельних аффілійованих структур. Режим функціонування внутрішньосистемних процесів і відповідних до них парадигм зовнішньої політики у цьому середовищі (milieu) набуває специфічних характерних рис, що далі будуть проаналізовані на прикладі, головним чином, Росії як базової держави новоствореного геополітичного простору (регіону).

Відносно вже вказаного нами нового феномена – авторитарності по неопатрімоніальному типу, – власне широкий політичний контекст, в якому існують політичні режими як в Африці південніше Сахари, так і в інших регіонах світу, то саме там вони фактично і визначаються теоріями патрімоніалізму і неопатрімоніалізму.

Сама ж теорія патрімоніалізму була вперше запропонована Максом Вебером в роботі «Господарство і суспільство» [3; 6]. Родзинка цієї концепції полягала у твердженні, що управління та менеджмент справами держави може здійснюватись особистим, приватним володінням і до того ж розглядати різноманітні суспільні функції, а також фактично всі аффілійовані державні інститути як свою невід'ємну, приватизовану власність. Подібна надто вже специфічна форма організації влади була притаманна насамперед соціумам ще у стародавні часи. Аналіз же державного урядування в ряді сучасних країн Азії та Латинської Америки підтверджує факт реального існування в них конкретних і функціонуючих елементів патрімоніалізму.

Подальшій розробці теоретичних засад цієї ж концепції були присвячені також студії Ш. Ейзенштадта [4]. Саме він ввів у науковий дискурс поняття «неопатрімоніалізм». Представлена категоріальна одиниця являє собою результат розробки одного з варіантів існування власне сучасного соціуму. І, на відміну від аналогів чисто патрімоніального зразка, державна інновація (в якості кінцевого прикладу), що з'явилась у «свіжесформованому» геополітичному спільному просторі (регіоні) російсько-українського агломерату, має окремі й досить специфічні характеристики. Всі політичні, економічні та інформаційні ресурси концентруються як в політичному центрі, так і серед найбільш впливових фінансово-індустріальних кланів. Відносно інших груп і соціальних верст населення, то для них доступ до вказаних ключових ресурсів наразі попросту перекритий. При цьому практично всі структури, що мають

безпосередній доступ до влади, реалізують себе у здійсненні різних суспільних функцій як ніби у особистій, приватизованій власності. І, як результат, відбувається практичне «зрощення» політичної, економічної і соціокультурної сфер, але вже в іншому просторі, де ключовими гравцями стають все ті ж персонажі з пануючої патронажно-клієнтельної мережі. Політичний простір в державах подібного зразка, поряд з формальним і ідеологічним забезпеченням, фактично трансформується у фікцію, ширму «буфонадного шапіто», не відображує реальних мережевих взаємодій. А для сфери економіки керівним і визначальним принципом стає всеосяжна рентно орієнтована поведінка (взятки, побори, «панщина», «кришування» різного гатунку).

До того ж структура «неопатрімоніалізму» закріплює різноманітні форми архаїчної соціальної організації щось на зразок родоплеменних. Хоча у сучасних варіантах, що власне склались як в Росії, так і в Україні, державний устрій відповідно набув також вигляд феодально-саможержавного і феодально-клептократичного зразка. Крім того, останні обзавелися ще і визначальною роллю в своїх політичних системах.

В теоретичному плані Ш. Ейзенштадт вказує на параметри соціуму неопатрімоніального зразка у відповідності до «осьових суспільств», тобто до ще «недорозвинених» у технологічному сенсі цивілізацій, що ідейно базувались на таких провідних світових релігіях, як християнство, конфуціанство або іслам. Сучасні ж неопатрімоніальні суспільства вже на інноваційному, організаційно-інституціональному і геополітичному рівнях наразі відтворюють деякі характеристики архаїчних патрімоніальних соціумів, правда у більш досконалому і раціональному вигляді.

А це, власне, і являє собою фактичне поєднання або, ясніше, «гібридне» зрощення авторитарності в її практичному втіленні у залишених, ніби у спадок, і існуючих наразі в Африці південніше Сахари формально-державних інститутах і трайбалістських (доцивілізованих) соціумах. Основу ж локальних інноваційних, соціально-політичних підсистемних утворень, які включають до себе також і модернізовані зовнішньополітичні парадигми, складає комплексна, а точніше – партикулярна мережа горизонтальних та вертикальних особистих зв'язків (на рівні окремих племен, великосімейних та патронажно-клієнтних кланів тощо). Тим не менше, як демократичні, політичні утворення, так і авторитарні режими наразі в існуючій реальності все ж являються продуктом комбінації, конкретніше – відтворення на практиці партикулярної «гібридності» глобальних сітьових зв'язків.

В той же час маси населення в цих країнах фактично позбавлені навіть приблизної уяви про дійсні загальнодержавні та загальнонаціональні інтереси. У цій ситуації головні джерела формування й розвитку внутрішньосистемних зв'язків, а також створення різних моделей зовнішньополітичних курсів зосереджені в інститутах, де концентруються

ключові інтереси родоплемінних і патронажно-клієнтських кланів, які напряму пов'язані з провладними державними структурами.

Отже, відповідно до аналогів в Африці, *синкретичною ознакою створення партикулярно-«гібридних» підсистем російсько-українського агломерату став спільний режим їх функціонування по неопатрімоніальному типу. А домінуючий тренд їх подальшого становлення перейшов до мотивів і стилістики втілення все ще триваючої конфліктної демодернізації. Різниця полягає тільки у штучно створеній ізоляції і введенні як зовнішніх, так і свідомих внутрішніх контрсанкцій у випадку з Росією, а також – орієнтації на зовнішню допомогу в українському варіанті.*

Використані джерела та література:

1. Алмонд Г. Гражданская культура. Политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд, С. Верба. – М.: «Мысль», 2014. – 345 с.
2. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий. Введение // М. Вебер Избранное. Образ общества: Пер. с нем. – М.: Юрист, 1994. – С. 43-73.
3. Рахманов А. Б. «Хозяйство и общество» М. Вебера: проблемы текстологии и истории создания» / А. Б. Рахманов // Вести Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2010. – №2. – С. 45-48.
4. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. Пер. с англ. А. В. Гордона под ред. Б. С. Ерасова. – М.: Аспект-пресс, 1999. – 416 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. / К. Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
6. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Zweite, vermehrte Auflage / M. Weber. – Verlag von J.C. Mohr (Paul Siebeck), Tubingen, 1925. – 435 s.

УДК 327.5 : 323.22 (477)

Лоссовський І.Є.,
кандидат фізико-математичних наук,
Посол з особливих доручень
Міністерства закордонних справ України

МОЖЛИВОСТІ ООН І ПЛАН «Б» ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ НА ДОНБАСІ

Досвід врегулювання конфліктів на просторі ОБСЄ за провідної ролі цієї організації свідчить про загальну тенденцію їх «заморожування». Водночас найбільш успішними прикладами міжнародного врегулювання в Центральній-Східній Європі можна вважати конфлікти на теренах колишньої Югославії у 1990-х рр. Провідна роль тут відводилась ООН при допоміжній ролі ОБСЄ, ЄС і НАТО. Насамперед це стосується конфлікту навколо сербських анклавів на території Хорватії. З урахуванням